

ALFRED JAKOBSEN

Kong Arthur i det høye nord

Gjennom oversettelser av gammelfranske diktverker og av Geoffrey av Monmouths latinske *Historia regum Britanniae* (fra ca. 1135) ble sagnene om idealkongen Arthur og ridderne av Det runde bord på 1200-tallet introdusert i Norge og på Island. Kong Håkon Håkonsson tok som kjent selv initiativet til å få en rekke av disse verkene overført til gammelnorsk. Vi møter i riddersagaene en fantasiverden med bortførte dronninger, elskerinner av alveætt, kjemper og dverger, med ildspyende draker og takknemlige løver, med magiske kapper, kilder, ringer og drikker. Arthurs riddere drar stadig ut for å prøve sitt mot og sin dyktighet i turnering og tvekamp og for å demonstrere at en ridder av Det runde bord alltid til slutt går seirende ut av striden selv om overmakten kan synes uovervinnelig. Det runde gildebordet, der Arthur satt med sine beste menn, er uten tvil det viktigste motivet i sagnkretsen. Det symboliserer at alle ridderne er like i rang og Arthur selv primus inter pares. For vår tids lesere er dette gamle sagnstoffet blitt kjent gjennom Sigrid Undsets oversettelser.

Arthur-romanene var tilpasset middelalderens høviske ridderideal. De gjenspeilet adelens ideologiske forestillinger om seg selv, dens etikette og dens moralbegreper. Ikke rart at de ble meget populære ute i Europa. Arthurs ry overstrålte berømmelsen til en annen sagnkonge, Didrik av Bern, og det til og med i hans hjemland Tyskland. Det gikk så vidt at det i de høyere sosiale lag ofte ble stiftet selskaper eller foreninger etter mønster av Arthurs Runde bord.

I en interessant artikkel, "King Arthur's Round Table: sociological implications of its literary reception in Scandinavia",¹ påpeker Hermann Reichert at selv om riddersagaene ble mye lest både i Norge og på Island, ser det ut til at Arthur hos oss tapte i konkurransen med Didrik av Bern, og at heller ikke motivet Det runde bord fikk noe gjennomslag i Norden. I hele høymiddelalderens norrøne litteratur forekommer det nemlig bare én gang. Det er i *Erex saga*, oversettelsen av Chrétien de Troyes' versroman *Erec et Enide*. Sagaen er i sin helhet bare overlevert i to islandske papirhåndskrifter fra 1600-tallet, AM 181 b, fol. og Holm 46, fol. I et av håndskriftene, Holm 46, fol., heter det: Meðr honum (dvs. Arthur) váru tólf spekingar hans ok ráðgjafar, er

¹ I *Structure and meaning in Old Norse literature*. Ed. by John Lindow, Lars Lönnroth, Gerd Wolfgang Weber. Odense University Press 1986, ss. 394-414.

dagliga sátu at hans kringlóttu borði . . .² Men, som Reichert gjør oppmerksom på, mangler i begge håndskriftene av sagaen den velkjente passasjen lenger ute i originalen der bordets karakter blir nærmere beskrevet og dets riddere betegnet som “de beste i verden”. Stedet må være utelatt enten av oversetteren selv eller av en tidlig avskriver. Etter Reicherts syn kan ordene “de beste i verden” bare være sløyfet av “someone who has a programme, and not on a mere whim”. Han finner det mest rimelig at det var oversetteren som fulgte et slikt program, selv om han medgir at et sånt ikke er utenkelig for en avskriver heller.

Ifølge Reichert møter vi i svensk litteratur ikke motivet Det runde bord før i en av Eufemia-visene, *Hertig Fredrik av Normandie*, i begynnelsen av 1300-tallet. I dansk middelalderlitteratur skal det ikke være belagt.

I sin artikkel reiser Reichert spørsmålet om hvorfor Arthur-skikkelsen og begrepet Det runde bord ikke oppnådde en så framtrædende plass her hjemme som ute i Europa. Han vil prøve å gi en “sociological explanation” på det. Både litteratur- og kulturhistorisk har problemet betydelig interesse, og det er derfor vel verdt å drøfte. Jeg er bare delvis enig i Reicherts synspunkter på årsaksforholdet, og derfor synes jeg det kan være grunn til å gjøre rede for min egen oppfatning av det.

Innledningsvis nevner Reichert et par faktorer som han straks avviser som mulig medvirkende årsaker. Den ene er at Arthurs hoff skulle ha blitt så beryktet i Skandinavia for lettsindighet at det her oppe ikke lenger ble betraktet som eksemplarisk. Den andre faktoren han ser bort fra, er at de kongelige haller i Norge skulle være så små at de ikke gav plass for svære runde bord. Reichert tror heller ikke på Philippe M. Mitchells forklaring på at skandinavene ikke la seg etter den nye moten med å holde “Runde bord”. Han mente at årsaken måtte søkes i den høye kvaliteten i deres egen litteratur.³ Reichert peker på at Arthur ble meget populær f.eks. i et land som Italia till tross for at det også der fans en rik hjemlig litteratur.

På de to første punktene kan jeg uten videre slutte meg til Reicherts syn; det tredje vil jeg seinere komme tilbake til.

En av hovedårsakene til Arthurs manglende popularitet hos oss finner Reichert i politiske forhold. Han minner om at mønsterkongen Arthur var av stor betydning for det engelske kongehus, Anjou-Plantagenet, som Håkons samtidige, Henrik III., tilhørte. Huset Anjou-Plantagenet var Vilhelm Erobrerens etterfølgere. Det faktum at Geoffrey av Monmouth i sin historie lot Arthur nedstamme ikke fra en gammel britisk ætt, men fra bretagnere på

² I en artikkel som blir trykt i *MM* (1989), har jeg vist at setningen: er dagliga sátu at hans kringlóttu borði sannsynligvis har stått også i forelegget til AM 181 b, fol., men er utelatt i dette hs.

³ “Scandinavian literature” i *Arthurian literature in the Middle Ages*, ed. Roger S. Loomis. Oxford 1961, s. 462–3.

fastlandet, som var blitt innkalt av britene for å støtte dem i kampen mot angelsakserne, kunne hjelpe til å legitimere deres styre. De tok Arthur til inntekt for seg. I 1155 skrev normanneren Wace i anledning Henrik II.s bryllup rimkrøniken *Brut*. Det er en bearbeidelse av Geoffreys britiske historie. Wace var den første som knyttet fortellingen om Det runde bord til Geoffreys verk. Siden *Brut* var blitt til for å ære den herskende monark, ble Arthurs Runde bord helt fra begynnelsen av ikke bare et litterært motiv og et symbol på høvisk liv, men også en viktig faktor i politisk legitimasjon. Reichert tror at Håkon, som stod i nær kontakt med England, nødig ville bli mistenkt for å identifisere seg med den britiske idealkongen. Det kunne lett bli tolket slik at han ønsket å fornye det gamle norske kravet på den engelske tronen.

Han gjør også oppmerksom på et annet moment som han mener kan ha medvirket til å hindre dyrkingen av Arthur hos oss: I sin historie lot Geoffrey Arthur erobre Norge og alle de andre landene i nord og legge skatt på herskerne der. Håkon kan ifølge Reichert ha følt det pinlig å bli minnet om dette faktum og derfor ikke ønsket å bli sammenlignet med ham.

Hvorfor tok ikke nordmenn (og de andre nordiske folk) opp skikken med å etablere Runde bord slik som innbyggerne i andre land, og hvorfor hører vi så sjelden om turneringer i Norden? Denne formen for våpenlek ble jo oppfattet som det viktigste uttrykk for den krigerske side ved det middelalderlige ridderliv. Reichert påpeker at selv ikke under de storartede festlighetene ved kong Håkons kroning i 1247 ble slike ridderleker arrangert. Han drar fram flere årsaker: Den norske adelen var fåtallig og hadde ikke så store ressurser som dens europeiske standfeller. En annen viktig grunn var at de skandinaviske kongene etter Sigurd Jorsalfares ferd til Jerusalem 1107–11 ikke lenger deltok i korstog til Det hellige land. Det var på disse ferdene resten av det europeiske aristokratiet fikk kjennskap til de nyeste motene.

Reichert kommer også inn på en annen side ved festlighetene i 1247, nemlig gjesteplasseringen i det prektige gildet etter kroningen. Det var ifølge *Hákonar saga Hákonarsonar* lagt til et stort naust. Sturla Þórðarson gjør omhyggelig rede for den:

... En svá var skipat sessum í herberginu, at it nørðra megin við inn-stafana sat konungrinn, þá erkibiskup, þá biskup af Björgyn, ok hverr at öðrum biskupa. Á hœgra veg til sjófarins sátu ábótar, priores ok prófastar, ok aðrir lærðir menn. Í miðri höllinni, jafnfram hásetinu, var gørt annat háseti, ok sat þar Hákon konungr ungi, ok Knútr jarl, Sigurðr konungsson, ok út í frá þeim lendir menn. Dróttningin sat á vinstri hönd konunginum; ok næst henni frú Ragnhildr, móðir hennar; þá frú Kristín; þá frú Cecilia konungsdóttir; þá frú Rangríð; þá abbaddísar; ok síðan aðrar konur, sem skipan vannzt. Við inn syðra vegginn sat hirð konungs; var þar tví-skipat eptir endilöngu húsinu. En út frá þeim sátu gestir enn með tví-skipuðu.

Reichert fester seg særlig ved at de to høysetene ikke, som en kunne vente, blir beskrevet som reservert bare for kongene, men for alle de fornemste gjestene. “The two high-seats referred to in the saga seem thus to have been two elevated benches across the width of the room” (op. cit., s. 407). Han er tilbøyelig til å sette dette i forbindelse med en passasje i *Didriks saga* der det blir fortalt at Didriks kjemper satt sammen med ham på samme benk. Han påpeker at sagaen “shows a conscious attempt to change Arthurian ideas or find equivalent symbols outside the Arthurian material” (op. cit., s. 410), og det er tydeligvis hans mening at Håkon bevisst kan ha tatt sittearrangementet i *Didriks saga* som mønster istedenfor Arthur-sagnetts Runde bord.

Jeg er overbevist om at vi kan se bort fra enhver “litterær” innflytelse på gjesteplasseringen ved kroningsfesten. Det Håkon har gjort, er bare – så langt det var mulig – å overføre tradisjonen fra kongshallen til naustet: I sagaen om Olav Kyrre blir det fortalt at tidligere hadde kongens høysete vært midt på langpallen, men at Olav som den første “lét gera sitt hásaeti á hápalli um þvera stofu”. Det går også fram av sagaen at han ikke satt alene på tverrpallen: “... hann lét standa fyrir borði sínu skutilsveina ok skenkja sér með borðkerum, ok svá qlum tígnum mǫnnum, þeim er at hans borði sátu”.⁴ (Selvsagt har det vært en rangordning, slik at de fornemste satt nærmest kongen; jfr. *Håkon Håkonssons saga*.) Like nedenfor pallen må vi tenke oss et skjenkebord (*trápiza*), og vel også bord for matrettene. “Þar var ok stallarastóll útar frá trápizu; þar sátu stallarar á ok gæðingar ok horfðu innar í mót hásaeti” (ibid.). Kongesønnes høysete i naustet svarer helt til stallarsetet i Olav Kyrres hall. *Olav Kyrres saga* opplyser ikke hvor hirdmenn og “gjester” satt, men det har sannsynligvis vært på samme sted som i Håkon Håkonssons naust.⁵

Reichert har sannsynligvis rett i at manglende ressurser og begrenset kontakt med den utenlandske adelen er en del av forklaringen på hvorfor skandinavene ikke var så raske med å etterligne nye aristokratiske samværsformer. Derimot tviler jeg på at det særlig er politiske årsaker til at Arthur-skikkelsen trer i bakgrunnen i de norrøne oversettelsene. Det er vanskelig å forestille seg hvordan Håkon hadde kunnet forhindre det hvis oversetterne

⁴ Snorri Sturluson: *Heimskringla*. Utg. ved Finnur Jónsson. Oslo 1966, s. 514 f.

⁵ Etter de målene på naustet som Sturla oppgir, må det ha vært bortimot 50 meter langt og nærmere 30 meter bredt; det har antakelig rommet 5–600 mennesker. Kongen satt altså på nordsida, “við inn-stafana” (dvs. mellom stolperekkene). Det har altså vært to stolperader på langs, som holdt taket oppe. Naustdørene var da på sørsida. Nå heter det riktignok i Sturlas beskrivelse at abbeder, priorer osv. satt på høyre (lang)side mot sjøen. Men det har sin naturlige forklaring: I middelalderen gikk sjøen sør for kongsgården litt inn, så skipene godt kunne trekkes ut sørover samtidig som vestveggen lå “mot sjøen”.

Reichert har misforstått dette utsagnet. På s. 407 gir han en skisse av naustet og benkeradene; der er naustet plassert på langs ved stranda (!), med vestre langside åpen mot sjøen. I *Norsk kulturhistorie*, b. 2, red. av Anders Bugge og Sverre Steen (Oslo, 1939) rekonstruerer Gerhard Fischer s. 190 sittearrangementet i naustet. Hans rekonstruksjon må i det vesentlige være riktig.

ønsket å gi sagnkongen en mer dominerende plass. Men først og fremst må en jo spørre seg om hvorfor Håkon la så stor vekt på å introdusere Arthur-sagnet i Norge hvis det i virkeligheten var et ømtålig emne for ham. Etter mitt skjønn finner vi hovedgrunnen til at Arthur ikke ble dyrket hos oss, ikke i politiske, men i litterære tilhøve. Jeg er altså mer på linje med Philippe M. Mitchell enn med Reichert i dette spørsmålet. Det betyr likevel ikke at jeg ser den viktigste faktoren i den høye litterære kvaliteten i den norrøne litteraturen; det er andre sider ved den jeg heller vil dra fram:

I de franske kildene selv, spesielt i Chrétiens verker, spiller Arthur en passiv rolle. Han opptrer for det meste bare som bakgrunnsfigur, mens ulike riddere ved hans hoff etter tur blir gjort til hovedpersoner, hver av dem i sin roman. I alminnelighet betegner Arthurs nærvær ikke noe annet enn kongelig autoritet. Fra sin hjemlige diktning var oversetterne fortrolige med en annen heltetype, en barskere og mer aktiv og handlekraftig. Didrik av Bern falt tydeligvis mer i deres smak. Det kan være grunnen til at de overførte den kongelige passiviteten så å si automatisk til riddersagaene. Det fins – tilsynelatende med ett unntak – ikke noe tegn på at oversetterne utstyret Arthur med en betydning, verdighet og makt som han vitterlig mangler i originalene.

Unntaket har vi i fortalen til *Mottuls saga*. Der leverer oversetteren for egen regning en lang lovtale over Arthur. Men vi skal ikke ha lest langt i sagaen før vi oppdager at den er en travesti. Ved å omtale kongen så rosende i innledningen oppnår oversetteren å forsterke den komiske kontrast i fortellingen.

Når det gjelder den manglende bruk at Det runde bord som litterært motiv i Norden, tror jeg at det i tillegg til de momentene Reichert regner med, bør nevnes enda et: De franske ridderromanene ble ikke først og fremst oversatt for å gjøre det hjemlige publikum kjent med høviske idealer og skikker. Av for- og etterord går det stadig fram at oversettelsene er gjort til “skjemt og gaman”. Det ble med andre ord lagt stor vekt på deres underholdningsverdi.⁶ Oversetterne tilpasset verkene den fortellekunst som leserne/tilhørerne var fortrolige med fra fornaldersagaene, fra eventyrene og fra mytene. De tok stort sett med bare de episke delene av originalene. For deres sofistikerte symbolikk (bl.a. uttrykt ved Det runde bord) og moralsk-didaktiske elementer hadde de liten sans. Derfor utelot de slikt stoff. Det kan være en viktig årsak til at Det runde bord som litterært motiv ikke vant gjenklang i det høye nord.

⁶ Jfr. Marianne E. Kalinke: *King Arthur North-by-Northwest (Bibliotheca Arnemagnæana Vol. xxxvii. Hafniæ 1981)*, s. 21.